

ОСОБИСТІСНО-РОЛЬОВІ ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИ-ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКА ПОРУШУЄ ВИМОГИ РЕЖИМУ РАДІАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.16>

ПАВЛО ТКАЧЕНКО

науковий співробітник

Науково-дослідної лабораторії вивчення проблем радіоекологічної злочинності

Асамблеї правників України,

асистент-дослідник

Академії політико-правових наук України, Україна

alu.ua@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2378-8895

Анотація. Статтю присвячено дослідженню особистісно-рольових властивостей у структурі кримінологічної характеристики особи-злочинця, яка порушує вимоги режиму радіаційної безпеки. Розкрито сутність особи-злочинця як складного соціально зумовленого феномену, що формується під впливом взаємодії біологічних, психологічних і соціальних чинників, із визначальною роллю останніх. Проаналізовано структуру особи-злочинця та обґрунтовано значення особистісно-рольових властивостей як ключового елемента кримінологічної характеристики, що відображає зв'язок між соціальним статусом індивіда, виконанням ним відповідних ролей і формуванням девіантної поведінки. Встановлено, що криміногенне значення мають деформації рольової поведінки, зокрема невиконання або формальне виконання соціальних обов'язків, рольова неадекватність, конфлікт соціальних ролей, ухилення від нормативних обмежень та маргіналізація способу життя.

Доведено, що для осіб, які вчиняють порушення вимог режиму радіаційної безпеки, характерною є невідповідність між займаною соціальною позицією та фактичним рівнем реалізації рольових функцій, що у поєднанні з деформаціями правосвідомості та мотиваційної сфери зумовлює протиправну поведінку. Обґрунтовано, що зазначені порушення мають переважно ситуаційний характер і не завжди свідчать про стійку кримінальну спрямованість особи. Зроблено висновок про необхідність урахування особистісно-рольових характеристик у формуванні ефективної системи запобігання правопорушенням у сфері радіаційної безпеки, що дозволить підвищити результативність кримінологічних заходів впливу та вдосконалити механізми кримінально-правового реагування.

Ключові слова: радіаційна безпека, радіоекологічна безпека, порушення вимог режиму радіаційної безпеки, Чорнобильська зона відчуження, кримінологічна характеристика, особа-злочинець.

PERSONAL AND ROLE PROPERTIES OF A CRIMINAL PERSON WHO VIOLATES THE REQUIREMENTS OF THE RADIATION SAFETY REGIME

UDC 343.3

DOI <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2026-17.16>

PAVLO TKACHENKO

Researcher of the Research Laboratory

Study of Problems of Radioecological Crime of the Assembly of Lawyers of Ukraine,

Research Assistant

Academy of Political and Legal Sciences of Ukraine, Ukraine

alu.ua@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2378-8895

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of personal and role properties in the structure of the criminological characteristics of a criminal who violates the requirements of the radiation safety regime. The essence of the criminal's personality is revealed as a multidimensional socially determined phenomenon that is formed as a result of the interaction of biological, psychological and social factors, with the decisive role of the latter in determining behavior. It is emphasized that biological and mental properties are a prerequisite for the formation of a personality, however, it is the social environment, the system of social relations and the nature of activity that determine the content of its behavior and value orientations.

The structural elements of the criminal's personality are analyzed, among which socio-demographic characteristics, socio-psychological qualities, legal and moral consciousness, criminal-legal features, as well as personal and role properties as a key component are distinguished. It is substantiated that the latter reflect the relationship between the social status of the individual and the level of his performance of the corresponding role functions, which is of significant criminological importance for understanding the mechanism of formation of deviant behavior.

It is established that the criminogenic potential is caused by deformations of role behavior, in particular, non-fulfillment or formal fulfillment of socially determined duties, role inadequacy to the position occupied, conflict of social roles, conscious ignoring of normative restrictions, as well as marginalization of lifestyle. It is emphasized that such deformations cause a gap between normatively established requirements and the actual behavior of the person, which creates the prerequisites for committing criminal offenses.

It is proven that for persons who violate the requirements of the radiation safety regime, a discrepancy between their social position and the real level of implementation of role functions is characteristic, which is combined with deformations of legal awareness, a decrease in the level of legal culture and the influence of situational motivational factors (cognitive interest, desire for risk, material gain, etc.). It is substantiated that such offenses are mainly situationally determined in nature and do not always indicate a stable antisocial orientation of the person.

The conclusion is made about the need to take into account personal and role characteristics when forming a system of criminological prevention of violations of the requirements of the radiation safety regime, which will contribute to increasing the effectiveness of preventive measures, improving the mechanisms of criminal and legal response and minimizing criminogenic risks in this area.

Key words: radiation safety, radioecological safety, violation of radiation safety requirements, Chernobyl Exclusion Zone, criminological characteristics, criminal person.

Постановка проблеми. В умовах сучасних викликів у сфері радіоекологічної безпеки держави особливої актуальності набуває проблема порушення вимог режиму радіаційної безпеки, зокрема в межах Чорнобильської зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення. Вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 267-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України), посягає на встановлений порядок забезпечення радіаційної безпеки, створює потенційну загрозу життю і здоров'ю населення та характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпеки. Зростання випадків таких правопорушень, а також їх латентний характер зумовлюють необхідність поглибленого кримінологічного аналізу [1, с. 147–149; 3, с. 303].

Водночас важливим складником кримінологічного дослідження зазначеного виду кримінальних правопорушень є вивчення особистісно-рольових властивостей особи-злочинця, які відображають специфіку її соціального статусу, характер виконання соціальних ролей та рівень правової інтеграції у суспільство. Саме деформації у сфері рольової поведінки, зокрема невиконання або неналежне виконання соціально зумовлених обов'язків, конфлікт соціальних ролей, ігнорування нормативних обмежень, можуть виступати ключовими криміногенними чинниками формування протиправної поведінки у сфері радіаційної безпеки [2, с. 142].

Разом із тим багатогранність особистісно-рольових характеристик, їх залежність від соціальних, психологічних та ситуаційних чинників, а також специфіка умов вчинення кримінальних правопорушень у зонах із особливим правовим режимом ускладнюють формування єдиного наукового підходу до їх кримінологічної оцінки. За таких обставин виникає об'єктивна необхідність комплексного дослідження особистісно-рольових властивостей як складника кримінологічної характеристики особи-злочинця з метою подальшого розроблення науково обґрунтованих заходів запобігання порушенням вимог режиму радіаційної безпеки.

Оцінка ступеня наукової розробки проблеми свідчить, що окремі кримінально-правові та кримінологічні аспекти порушення вимог режиму радіаційної безпеки досліджували: Г.І. Балюк, П.Д. Біленчук, Л.Г. Козлюк, Я.О. Леляк, О.В. Маслюк, А.С. Нерсисян, С.А. Новачук, О.О. Пащенко, С.Г. Поліщук, К.В. Плева, А.А. Тернавська, А.О. Ткаченко, М.О. Торбєєв, Ю.А. Турлова та інші вчені. Їхні наукові праці сформували теоретико-методологічне підґрунтя дослідження зазначеної проблематики. Водночас комплексна кримінологічна характеристика особи-злочинця, яка порушує вимоги режиму радіаційної безпеки, залишається не досить розробленою, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження особистісно-рольових властивостей особи-злочинця, яка порушує вимоги режиму радіаційної безпеки.

Завдання дослідження. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: розкрити сутність поняття особи-злочинця та її місце у структурі кримінологічної характеристики порушення вимог режиму радіаційної безпеки; дослідити особистісно-рольові ознаки особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 267-1 КК України; визначити типові кримінологічні риси та мотиваційні особливості зазначеної категорії правопорушників; здійснити розмежування осіб із корисливою мотивацією та так званих «сталкерів» як окремих кримінологічних типів; сформулювати кримінологічний портрет особи-злочинця, яка порушує вимоги режиму радіаційної безпеки, та визначити його значення для вдосконалення заходів запобігання таким кримінальним правопорушенням.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, серед яких аналіз наукової літератури, дослідження статистичних даних, судової практики, а також діалектичний, емпіричний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий та статистичний методи. Для узагальнення та систематизації окремих масивів інформації додатково використовуються сучасні інструменти штучного інтелекту, зокрема для структуризації матеріалів, при цьому їх застосування здійснюється виключно в межах академічної доброчесності, без заміщення власного аналітичного та наукового дослідження автора.

Виклад основного матеріалу. Дослідження кримінологічної характеристики порушень вимог режиму радіаційної безпеки та проблем їх запобігання неможливе без урахування особи-злочинця, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 267-1 КК України.

Особа-злочинець являє собою складне інтегративне поняття, що охоплює біологічні, психологічні та соціальні аспекти людської природи. До біологічних характеристик належать анатомо-фізіологічні, генетичні, нервово-психічні та інші властивості організму, а також особливості спадковості [4, с. 34].

У більшості філософських, природничих і соціальних наук біологічні властивості розглядаються як відносно нейтральні поза соціальним контекстом. Водночас вони набувають суттєвого значення на етапах формування особистості та розвитку її поведінкових реакцій. У цьому сенсі біогенетичний чинник виступає вихідною основою становлення соціальної сутності людини, яка може реалізовуватися як у конструктивному, так і в деструктивному напрямі залежно від умов життя. Реалізація генетичних і психофізіологічних характеристик особи відбувається під впливом соціального середовища, міжособистісних взаємодій та характеру діяльності. Таким чином, будь-які зовнішні впливи на поведінку

індивіда опосередковуються його біологічною природою, що є важливим елементом детермінованості людських дій. Разом із тим біологічний складник сам по собі не містить морально-етичного змісту та не визначає характер правової чи соціально значущої поведінки [4, с. 34–35].

Психічний компонент особистості охоплює її внутрішній світ – емоційну, волюву та інтелектуальну сфери, а також характер і темперамент, які мають як природне, так і соціальне походження. Ці властивості відзначаються відносною стабільністю, однак змінюються під впливом виховання, соціального оточення та життєвого досвіду, що свідчить про їх психосоціальну природу. Вагому роль у формуванні психіки відіграє комунікація та взаємодія з іншими людьми, оскільки саме у соціумі людина набуває здатності до усвідомленої поведінки та її саморегуляції.

У наукових підходах до співвідношення біологічного та соціального в особистості підкреслюється їх органічна єдність. Хоча біологічні чинники формують основу розвитку, вирішальне значення у становленні особистості мають соціальні умови та суспільні відносини, які визначають зміст поведінки, систему цінностей і життєві орієнтири індивіда, тоді як біологічне лише опосередковує їх прояв.

Отже, особистість є продуктом суспільних відносин і водночас їх активним суб'єктом, здатним до свідомої діяльності. Навіть у разі вчинення злочину особа не втрачає свого соціального статусу, залишаючись носієм прав і обов'язків, хоча й зазнає певних обмежень у зв'язку з кримінальною відповідальністю.

Злочинці становлять специфічну категорію осіб, для яких характерні відхилення від загальноприйнятих соціальних норм. Як правило, ще до вчинення злочину у них формується негативне ставлення до соціальної дійсності, своєрідна система цінностей і життєва «філософія», що не узгоджується з позицією законослухняної більшості. Вони схильні ігнорувати моральні та правові норми, а їхній спосіб життя часто свідчить про соціальну занедбаність. Проте на цьому етапі розвитку особи ще немає підстав розглядати її як злочинця у кримінально-правовому розумінні [4, с. 35].

Про особу-злочинця можна говорити лише у зв'язку з вчиненням кримінально караного діяння. Це зумовлено тим, що властивості індивіда, у тому числі й злочинця, проявляються саме через його діяльність. Суспільна небезпечність є матеріальною ознакою злочину, і вчиняючи його, особа набуває відповідної властивості. Таким чином, момент формування поняття «особа злочинця» співпадає з фактом вчинення злочину [4, с. 35].

Наведені ознаки дозволяють визначити особу злочинця як сукупність істотних і відносно стійких соціальних властивостей, а також соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, реалізуючись у конкретному кримінальному правопорушенні, зумовлюють суспільну небезпечність як діяння, так і особи, що його вчинила, у зв'язку з чим вона підлягає кримінальній відповідальності [4, с. 36].

У філософському розумінні структура трактується як внутрішня будова об'єкта чи явища, що передбачає виділення його складових елементів та встановлення між ними системних зв'язків і взаємодії. У цьому контексті структура особи злочинця також є багатокомпонентною і включає сукупність взаємопов'язаних характеристик. До основних елементів такої структури належать соціально-демографічні ознаки, особистісно-рольові властивості, соціально-психологічні якості, особливості правової та моральної свідомості, а також кримінально-правові ознаки. У сукупності ці компоненти дозволяють комплексно охарактеризувати особу злочинця та визначити закономірності кримінальної поведінки [4, с. 37].

Особистісно-рольові властивості особи визначаються її соціальним становищем у суспільстві та здатністю усвідомлювати й належно виконувати відповідні рольові функції. Кожна людина займає певні соціальні позиції й виконує пов'язані з ними ролі, що формують її поведінку. Водночас кримінологічне значення мають не всі прояви рольової поведінки, а лише ті, що здатні зумовлювати криміногенний вплив. До таких належать випадки, коли особа уникає виконання соціальних ролей, не бажає або не може дотримуватися пов'язаних із ними обов'язків, намагається зайняти позиції, яким не відповідає, поєднує несумісні соціальні ролі або веде маргінальний спосіб життя. Саме такі деформації рольової поведінки можуть сприяти формуванню протиправної спрямованості та вчиненню кримінальних правопорушень [4, с. 38; 5, с. 85; 6, с. 63].

У межах кримінологічної характеристики особи-злочинця, яка вчиняє діяння, передбачене ст. 267-1 КК України, доцільним є дослідження особистісно-рольових ознак, що дозволяє розкрити

механізм формування девіантної поведінки через аналіз соціальних позицій індивіда та рівня виконання ним відповідних рольових функцій [7, с. 75].

Зазначений підхід виходить із того, що кожна особа одночасно займає декілька соціальних позицій (професійних, правових, побутових), кожна з яких передбачає систему нормативно закріплених вимог. Кримінологічного значення набувають ті ситуації, за яких відбувається розрив між соціальною позицією та фактичним виконанням рольових обов'язків, що формує передумови для відхилення від правомірної поведінки [8, с. 71–75].

Для осіб, які вчиняють порушення вимог режиму радіаційної безпеки в Чорнобильській зоні відчуження або зоні безумовного (обов'язково) відселення, характерними є такі особистісно-рольові деформації:

- невиконання або формальне виконання рольових обов'язків, пов'язаних із дотриманням спеціального правового режиму. Це проявляється у нехтуванні обов'язковими вимогами (правилами) радіаційної безпеки, інструкціями щодо доступу та перебування у зоні відчуження, що свідчить про зниження рівня правової та професійної дисципліни;

- рольова неадекватність соціальній позиції, коли особа фактично не відповідає вимогам займаної статусу (службового, професійного або ситуативного), але продовжує реалізовувати поведінкові практики, пов'язані з підвищеним рівнем ризику. Це може стосуватися як службових осіб, так і цивільних суб'єктів, які отримали доступ до зони;

- конфлікт соціальних ролей, що полягає у суперечності між нормативно очікуваною поведінкою (дотримання вимог режиму радіаційної безпеки) та фактичними мотивами поведінки (пізнавальний інтерес, екстремальна мотивація, матеріальна вигода, маргінальні практики). Такий конфлікт знижує ефективність внутрішнього самоконтролю;

- ухилення від соціально значущих обмежень, зокрема свідоме ігнорування заборон і режимних вимог, що свідчить про деформацію правосвідомості та зниження рівня нормативної інтеграції особи у правове середовище;

- маргіналізаційні тенденції у поведінці, які проявляються у схильності до ризикованих дій, ігноруванні потенційних наслідків радіаційного впливу та загальному зниженні цінності правових і безпекових обмежень.

Таким чином, особа-злочинець, яка порушує вимоги режиму радіаційної безпеки на рівні особистісно-рольових властивостей, характеризується не стільки стійкими антисоціальними (антисупільними) установками, скільки ситуаційно зумовленою деформацією особистісно-рольової структури. Ключовим криміногенним чинником виступає невідповідність між соціальною позицією індивіда та реальним рівнем виконання нормативно закріплених рольових вимог, що у сукупності формує передумови для вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 267-1 КК України.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що особа-злочинець, яка порушує вимоги режиму радіаційної безпеки, є складним багаторівневим утворенням, у структурі якого поєднуються біологічні, психологічні та соціальні характеристики. Визначальну роль у формуванні протиправної поведінки відіграють саме соціальні чинники, які опосередковують прояв біопсихологічних властивостей індивіда.

Обґрунтовано, що кримінологічне значення має не лише загальна характеристика особи-злочинця, а й аналіз її внутрішньої структури, зокрема особистісно-рольових властивостей. Саме через дослідження соціальних ролей та рівня їх виконання розкривається механізм формування девіантної поведінки. Встановлено, що ключовим криміногенним чинником виступає деформація рольової структури особистості, яка проявляється у невиконанні або формальному виконанні соціально значущих обов'язків, конфлікті соціальних ролей, їх ігноруванні або неадекватному поєднанні.

Доведено, що для осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, передбачені ст. 267-1 КК України, характерною є не стільки стійка антисоціальна спрямованість, скільки ситуаційно зумовлені відхилення у виконанні соціальних ролей, зумовлені корисливими, пізнавальними або ризик-орієнтованими мотивами. Це зумовлює специфіку їх кримінологічного портрета та відрізняє їх від осіб із усталеною кримінальною поведінкою.

Встановлено, що невідповідність між соціальним статусом особи та фактичним рівнем виконання нею нормативно визначених рольових вимог формує передумови для порушення вимог режиму

радіаційної безпеки. Така невідповідність супроводжується зниженням рівня правосвідомості, ігноруванням встановлених обмежень і недооцінкою суспільно небезпечних наслідків відповідних діянь.

З огляду на викладене доведено необхідність урахування особистісно-рольових властивостей у формуванні кримінологічної характеристики особи-злочинця, що дозволяє більш глибоко зрозуміти детермінанти протиправної поведінки та створює підґрунтя для розроблення ефективних заходів запобігання порушенням вимог режиму радіаційної безпеки.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Ткаченко П.І. Порушення вимог режиму радіаційної безпеки: кримінально-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2025. № 3. С. 147–155. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.21>.
2. Ткаченко П.І. Чорнобильська зона відчуження як об'єкт кримінально-правової охорони. *Нове українське право*. 2025. № 5. С. 136–143. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.19>.
3. Ткаченко П.І. Кваліфікуючі ознаки порушення вимог режиму радіаційної безпеки. *Право і суспільство*. 2025. № 5. С. 298–303. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.37>.
4. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В.В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. 288 с.
5. Лесяк Я.О. Особливості протидії злочинності на території Чорнобильської зони відчуження : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Київ, 2015. 243 с.
6. Кальман О.Г. Стан і головні напрями попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : монографія. Харків : Гімназія. 2003. 352 с.
7. Іванов Ю.Ф. Кримінологія : навчальний посібник / Ю.Ф. Іванов., О.М. Джу́жа. Київ : Вид-во. Паливода А.В., 2006. 264 с.
8. Торбієв М.О. Злочини проти радіаційної безпеки: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2019. 281 с.

REFERENCES

1. Tkachenko P.I. (2025). Porushennia vymoh rezhymu radiatsiinoi bezpeky: kryminalno-pravovyi analiz [Violation of the requirements of the radiation safety regime: criminal law analysis]. *Pravo i suspilstvo*, No. 3, pp. 147–155. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.21>.
2. Tkachenko P.I. (2025). Chornobylska zona vidchuzhennia yak ob'iekt kryminalno-pravovoi okhorony [The Chornobyl Exclusion Zone as an object of criminal law protection]. *Nove ukrainske pravo*, No. 5, pp. 136–143. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.19>.
3. Tkachenko P.I. (2025). Kvalifikuiuchi oznaky porushennia vymoh rezhymu radiatsiinoi bezpeky [Qualifying features of violations of radiation safety regime requirements]. *Pravo i suspilstvo*. No. 5, pp. 298–303. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.1.37>.
4. Danshyn I.M., Holina V.V., Valuiska M.Yu. et al. (2009). Kryminolohiia: Zahalna ta Osoblyva chastyny [Criminology: General and Special Parts]: textbook. 2nd ed., revised and expanded. / Ed. by V.V. Holina. Kharkiv: Pravo, 288 p.
5. Leliak Ya.O. (2015). Osoblyvosti protydii zlochynnosti na terytorii Chornobylskoi zony vidchuzhennia [Peculiarities of combating crime in the Chornobyl Exclusion Zone]. PhD thesis (Law). Kyiv, 243 p.
6. Kalman O.H. (2003). Stan i holovni napriamy poperedzhennia ekonomichnoi zlochynnosti v Ukraini: teoretychni ta prykladni problemy [The state and main directions of prevention of economic crime in Ukraine: theoretical and applied issues]. Kharkiv: Himnaziia, 352 p.
7. Ivanov Yu.F., Dzhuzha, O.M. (2006). Kryminolohiia [Criminology]: textbook. Kyiv: Vydavnytstvo Palyvoda A.V., 264 p.
8. Torbiev M.O. (2019). Zlochyny proty radiatsiinoi bezpeky: kryminolohichna kharakterystyka, determinatsiia ta zapobihannia [Crimes against radiation safety: criminological characteristics, determination and prevention]. PhD thesis (Law). Classical Private University. Zaporizhzhia, 281 p.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)



Дата першого надходження статті до видання: 22.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 16.10.2026